

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:4 – Sayı:12- Mayıs 2020

koynunda büyüdük

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR HAREKETLERİ EKSENİNDE KADIN TARTIŞMALARI

WOMAN DEBATES ON THE AXIS OF THE IDEA MOVEMENTS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

DOI: 10.33404/anasay.694904

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Abdulazim ŞİMŞEK*

ÖZ

19. yy, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform, yenileşme, yapısal, kurumsal ve toplumsal değişim dönemidir. Tanzimat Fermanı'nın (1839) yayınlanmasından sonra, batılılaşma süreci hızlanmış, askeriye, hukuk ve eğitim alanında yapılan yeniliklerde Batı'nın tesiri çok fazla hissedilmiştir. Bundan sonra, kentlerde gündelik yaşam biçimi ve davranışlar değişmeye yüz tutmuştur. Sanayi devrimi ve 1789 Fransız İhtilalından sonra, Batıda gelişen kadın hareketlerinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nde aile kurumu, bütünüyle tartışmaya açılmış, kadınlar, özellikle boşanma, giyim-kuşam ve tek eşli evlilik gibi konularda kendilerinin hukuki bir statüye kavuşmasını, kadın ve erkek arasında eşitliğin tesis edilmesini talep etmişlerdi. Kadınlar, erkeklerin egemen olduğu alanda, onlarla birlikte, söz sahibi olmak istiyordu. II. Meşrutiyet döneminde “Devlet nasıl kurtarılır?” sorusuna çözüm üretmeye çalışan fikir akımları, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük, tıpkı diğer meselelerde olduğu gibi, kadın sorununda da farklı yaklaşım

1- Makale Geliş Tarihi: 26. 02. 2020 Makale Kabul Tarihi: 21. 04. 2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abdulazimsimsek@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1787-003X>

göstermişlerdi. Batıcılar, ivedilikle yeni düzenlemelerin yapılmasını isterken, İslamcılar, mevcut olanın devamından yana olmuşlardı. Türkçüler ise kadının yaşadığı sorunların çözülmesini isterken Türk tarihini referans almışlardı.

Anahtar kelimeler: Kadın, Boşanma, Evlilik, Hürriyet, II. Meşrutiyet, İçtihad, Sebilürreşad.

ABSTRACT

19th century is the term of reform, innovation, structural, institutional and social change period of the Ottoman Empire. After the proclamation of the Edict of Tanzimat (1839), the westernization process accelerated and the western influence in the fields of army, law and educational innovations have been too much. After that, daily lifestyle and behaviors in the cities have begun to change. After the 1789 French Revolution and the Industrial Revolution, with the impact of growing women movements in the West, family organizations in Ottoman Empire were opened to a whole debate and women, especially, claimed to reach a legal equality in divorce, monogamous marriage and dress, besides that, they also asked for the equality between men and women. Women, in man-dominated areas, wanted to have a voice with them. In the Second Constitutional Period, the idea movements like Islamism, Westernization, and Turkism which tried to find solution to the question of “how to recover the state?” have shown different approach on women’s issue just like in other matters. When the Westernizers urgently wanted to hold new regulations, the Islamists took side on the continuation of the current situation. And the Turkists referred to the Turkish History while they wanted to solve the problems experienced by the women.

Keywords: Woman, Divorce, Marriage, Freedom, II. Constitutional Period, İçtihad, Sebilürreşad.

Giriş

İslamiyet öncesi Arap toplumunda kadın, alınıp satılan, diri diri gömülen ve hiçbir statüsü olmayan bir varlıktı. Kız çocuğuna sahip olmak, çoğu zaman utanç kaynağıydı. Kadının, Arap coğrafyasında kişilik kazanması, değer bulması İslamiyet’in doğuşu ile gerçekleşmiştir. Bundan sonra kadın, sosyal hayatta var olmaya başlamış ve de evlilik yolu ile hayatı güvence altına alınmıştı. Ancak, zaman içerisinde geriye dönüşler vuku bulmuş ve kadın, tıpkı cahiliye toplumunda olduğu gibi, tüm doğal haklarından mahrum bırakılmıştı. Yaygın

kanaate göre, bu, İslam'ın geniş coğrafyaya yayılmasından sonra, güçlü yerleşik gelenek ve göreneklerin dini etkilemesinden kaynaklanmıştır. Kadın, Kuran-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hadisleri ve örnek yaşantısına rağmen zaman içerisinde farklı kültürlerin etkisi ve erkek egemen söylemin dinin içerisinde güç kazanması nedeniyle İslam'ın ilk yıllarında 'edinmiş' olduğu tabii hakları bile kaybetmiştir.

Selçuklular döneminde İran ve farklı kültürlerin etkisi ile kadının sosyal ve kültürel hayattaki rolü, giderek azalsa da, belirli bir düzeyde sürmeye devam etmiştir. Selçuklular zamanında *Terken* unvanını kullanan hükümdar eşleri, askeri ve siyasi güce sahiplerdi. Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan Türk devletlerinde '*Terken*' unvanına sahip kadınların etkinliği devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ise Bacıyan-ı Rum adı verilen ve kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerde bulunduğu teşkilatlar vardı. Osmanlı'ya Bizans'tan geçtiği söylenen 'harem hayatı', Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yoktu (Taşkıran 1973: 19). Ancak, daha önce, Osmanlı devlet yönetiminde etkin olan hükümdar eşleri, 'harem' hayatını benimsedikten sonra, nüfuzunu yitirmeye başlamışlardır (Kaplan 1998: 1). Ahmet Cevat Emre, *Bizde Kadın* isimli eserinde, harem, İslam'a ve Osmanlı'ya ait bir müessese olmadığını, ancak zaman içerisinde, harem, "İslam'a ait olduğu" fikri yerleştiğini belirtmiştir (Emre 1988: 20).

Osmanlı'da Kadının Genel Durumu

Osmanlı Devleti, "*paternal*" aile özelliklerini taşımıştır. Buna göre, aile reisi babaydı. Ailede evlenmiş erkek, kız ve bir şekilde dul kalmış kadınlar, reisin otoritesi altındaydı (Taşçıoğlu 1958: 9). Şeriat hukuku, bazı durumlarda geleneklere uydurularak, kadınların tek başına dışarı çıkması veya belirli istisnalar dışında herhangi bir işte çalışması yasaklanmıştı. Ancak Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait birtakım fermanlarda bazı kadınların çamaşır dükkânları işlettikleri ve esir ticareti yaparak geçimlerini sağladıkları görülür. Bunun dışında, kadının hayatı, büyük oranda ev işlerini yapmak ve çocuk yetiştirmekle geçiyordu. Genellikle dışarıya; komşuya, hamama ve ara sıra eğlence yerlerine gitmek için evden çıkılırdı. Dahası, kadının sosyal hayata karışmasına iyi gözle bakılmaz, dedikodulara neden olacağı düşünülerek bundan çekinilirdi. Sonuç olarak kadın eve hapsedilerek toplumdan izole edilmiş ve sosyal hayatın dışına itilmişti (Doğramacı 1989: 3). Osmanlı'da kadının bu durumuna isyan eden Fatma Aliye şunları yazmıştır:

“...Gerçekler, gerçek olarak kalmaktadır. Şehvet düşkünlerinin hiçbir uydurması, kadınlara karşı davranışlarında Peygamberin nurlu yüzünü gölgelen-dirmez!. Güvenilir tarihi kaynaklardan öğreniyoruz ki, gerek Hz. Peygamber gerekse ilk halifeler zamanında, kadınlar, tamamıyla erkeklerle görüşüp konuşabilir, evlerine, her iki cinsten misafir kabul eder, sokaklarda erkeklerle dolaşabilir, camilere ve diğer umumi yerlere gidebilirdi...” (Ağaoğlu 1959: 34).

III. Selim ve II. Mahmut gibi Osmanlı'nın yenilikçi padişahları döneminde eğitim, hukuk ve askeri alanda başlayan reform hareketleri (Öztürk 2011: 148-149) ve Abdülmecit zamanında ilan edilen Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernleşme sürecinin etkisiyle kızların eğitimi ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştı². Avrupa ile artan münasebetler sonucunda, yenileşme dinamikleri toplumun geleneksel yaşam biçimine yansımaya başlamış, kadının, geleneğin yani mevcut olanın dışına çıkma isteği, kendini çağa uyarılma ve modernleşme çabası olarak algılanmıştır. Dönemin yasakları, bu değişimi yavaşlatsa da engellediği, önüne geçtiği söylenemez. Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi edebiyat eserlerinde ve basında, kadını ilgilendiren konular etrafında yazılar yazılmıştı. Kadın haklarının gündeme gelmesi ve kadınların seslerini duyurmaları açısından basının etkisi görmezden gelinemez.

Batı'da 18.yy'da başlayan kadın hareketinin kitlesel olarak sahneye çıkması 1789 Fransız İhtilali ile gerçekleşmiştir. Halk ayaklanmalarında “eşitlik”, “özgürlük” ve “kardeşlik” sloganlarını erkeklerle birlikte atmışlardı (Çakır 2013: 19). Ancak, bundan önce Batı'da, Anglosakson kültürde, evli kadının mülkiyet hakkı, çocukların velayeti, konut tercihi veya kendi üretimini serbestçe tasarruf etmesi gibi hakları yoktu. Kadının Batı'da ikinci plandaki yeri Napolyon Yurttaşlar Yasası ile sürmeye devam etmiş ve yasada kadın, “*ergen olmayan çocuklar, deliler ve kısıtlarla aynı konumda ele alınıyor, tam yeteneksiz*” sa-

2- 1859 Kız Rüştüyeri, 1870 Kız Sanayi Mektebi, 1870 Dârü'l-Mu'allimât okulları açılmıştır. Osmanlı kadını, 1858 Arazi Kanunamesi ile kız çocukları, babadan kalan miras üzerine erkek kardeşleri kadar veraset sahibi olmuşlardır. 1868 yılında Saffet Paşa tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre, 6-11 yaş aralığındaki kız çocukları Sıbyan Mektebine verilecektir. Yine bu nizamnameye göre, her mahalle veya köyde bir sıbyan mektebinin açılması zorunlu kılınmıştır. Bir yerde, birden fazla sıbyan mektebi varsa, bunlardan bir tanesi kız çocuklarına tahsis edilecek, eğer tek bir mektep varsa kız ve erkek öğrenciler aynı okulda, fakat farklı sınıflarda eğitim göreceklerdir. Kızların okuduğu sıbyan mekteplerinde eğitim kadınlar tarafından verilmiştir. Sıbyan mekteplerine ve rüşdiyelerle öğretmen yetiştirmek için Darul Muallimat açılması planlanmış, kız sıbyan mektebi öğretmenliği için iki, rüşdiyeler için ise üç yıl eğitim öngörülmüştür. İstanbul (Kız İlköğretmen Okulu) Darül-muallimat 1870 yılında açılmıştır. Kızlara yönelik ilk üniversite, 1914 yılında 'İnas Darü'l-Fünunu' ismi ile açılmıştır. Burada güdülen amaç, II. Meşrutiyet döneminde kız idadilerine öğretmen yetiştirmek olmuştur (Kaplan 1998: 7-8; Doğramacı 1989: 19-22).

yılmıştı. Aslında, İncil’de ‘kadın-erkek’ eşitliğine vurgu yapılmasına rağmen, Kilise, onu geri plana itmişti (Caporal 1982: 14). Bernard Caporal, hem Batı’da hem de Doğu’da kadını tutsak eden güçlerin aynı olduğunu ifade ederken aynı zamanda ‘Doğu’ ve ‘Batı’ arasında örtüşük olan durum, yani erkek egemen zihniyet, kültürel kodlar ve tahrif edilmiş ‘din’in kadına biçmiş olduğu rol üzerinde durmuştur.

Kıta Avrupa’sında kültür, gelenek-görenek ve erkek egemen söylemin yanında, felsefe metinlerinde de kadının ikinci plana itildiği görülür. Kurumsallaşmış dinsel söylemdeki kadına bakış ile filozofların metinlerindeki kadın yorumu arasında belli bir döneme kadar benzerlik dikkat çekmiştir. Kilisenin oluşmasına sebebiyet verdiği kadın-erkek arasındaki eşitsizlik için Rousseau, “...*aklın gereğidir. Bağımlılık kadınlar için doğal olan bir durumdur*” demiştir. Buna karşın, Voltaire, o günlerin Avrupa’sında ‘devrim’ niteliğinde “...*olurlarını almaksızın kız çocuklarını evlendirme hakkının babadan alınmasını, evliliğin kutsallığından arındırılarak bir sözleşmeye dönüştürülmesinin ve tarafların çıkarlarını güvenceye almak için boşanmanın yasallaştırılmasını* (Caporal 1982: 16-17)” istemişti. Farklı coğrafya, kültür ve dinsel etkiden bahsedilse bile kadının Doğu’da ve Batı’da statüko karşısındaki sorunlarının benzer olduğu söylenebilir. Batı toplumunda kadının sosyal hayatta ve diğer alanlarda erkekle eşit düzeye gelmesi, diğer toplumlardan önce olmuştur.

II. Meşrutiyet Döneminde Kadın

II. Meşrutiyet döneminin göreceli özgürlük ortamında kadın, Tanzimat ve sonrası döneme kıyasla sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlamıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra, İstanbul’da Kız Öğretmen Okulu, bazı vilayetlerde Kız Sanat Okulları ve kızlar için idadiler açılmıştı. Ayrıca, 23 Eylül 1913’te Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kanunu’nun 77. maddesine “*her çocuk 7 yaşına vasil olduğu senenin eylülünden itibaren 16 yaşına vasil olduğu senenin haziran iptidasına kadar mektebe devamı mecburdur*” ibaresi konulmuştu. Burada kız-erkek ayırımına gidilmemiştir (Taşcıoğlu 1958: 35). Dönemin politik ortamında çok sayıda kadın dernekleri kurulmuş, kadınlara mahsus gazete ve dergiler³ çıkarılmaya başlanmıştı. Kadın yazarların sayısı artmış, özellikle edebiyat alanında verilen ürünlerin niteliği ve niceliği geçmişe oranla daha iyi bir

3- Musavver Kadın, Kadın, Kadınlar Dünyası, Erkekler Dünyası, Güzel Prens, Kadınlık, Siyanet, Seyyale, Hanımlar Alemi, Kadınlar Alemi, Kadınlık Hayatı, Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın Duygusu, İnci, Kadınlar Sanatı, Hanım, Kadınlar Saltanatı, Ev Hocası, Süs.

seviyeye ulaşmıştı. Müjgan Cunbur, Tanzimat ile II. Meşrutiyet dönemi kadın yazarları arasında yaptığı karşılaştırmada II. Meşrutiyet döneminde ortaya konan ürünlerin daha nitelikli olduğunu söyler (Cunbur 1955: 13).

1908'den sonra, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Heyet-i Merkezisi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti ve Müdafa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti⁴ gibi sayısı hızla artan kadın cemiyetleri vasıtası ile Osmanlı kadını, tarih sahnesinde kendine yeni bir alan açmıştı. Kadınlar bu dernekler vasıtasıyla Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda etkin rol üstlenmişlerdi (Durakbaşa 2000: 107). Ayrıca derneklerde haklarını aramak, temsiliyetlerini sağlamak ve kendilerini geliştirmek için birçok faaliyet yürütmüşlerdi. Bunun dışında, çokeşlilik, kadının eğitimi, miras hakkı, sosyalleşme problemi, tek taraflı boşanmanın kaldırılması, görücü usulü evlilik yerine önceden tanışılarak evliliğin gerçekleştirilmesi, kılık-kıyafet serbestisi ve kadının çalışması gibi konuları basında gündeme getirmişlerdi. Ulviye Mevlan, Türk kadınının içerisinde bulunduğu durumu şu şekilde resmetmiştir: “*Muhitimizin erkekleri, kadınları 'kadın' değil, bir dişi mahluk olarak tanıyor ve bu zavallı mahluk ailede olduğu gibi erkeklerle beraber bulunmaya mecbur oldukları her yerde, trende, vapurda, tramvayda, tiyatrodada, lokantalarda, ticaret ve sanayi gibi umumi müessesatda, velhasıl her yerde tahkir ve tezyiften kurtulamıyorlar*” demişti (Çakır 2013: 83). Aynı şekilde *Kadınlar Dünyası Dergisi* 'nde kadının içinde bulunduğu duruma isyan eden ve bunun düzeltilmesini isteyen yazılar çok fazla idi (Kadınlar Dünyası 1329: 1).

“*kadınların sanayide olsun, ticarete olsun, hatta idare-i umur-ı cumhurda olsun erkeklerden dun (aşağı) kabiliyete olmadıklarını teslim etmek lazımdır. Fi'lvaki muhit-i Osmanimizde kadınlık henüz inkişaf edilmemiştir. Fakat buna sebep biz Osmanlı kadınlarının istidatsızlığı değil, tarz-ı tabiyemiz suret-i maişet (hayat tarzı) hayatımızdır*”.

Müjgan Cunbur gibi Cihan Aktaş da durumun geçmişe oranla daha iyi olduğu kanaatinde olmuştur. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bazı kadınlar, sokaklarda peçesiz dolaşmaya başlamış ve o dönemde kadınların sokak

4- Cemiyetin amacı şu şekilde belirtilmişti: “*Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı ictimai-i nisvanı tanzim ve hayatı mesaiyi uyandırmak, münevver bir nesli ati yetiştirecek malumatlı valideler ihzar eyleme, evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın islahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, salisen kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakkıf-ur* (Kadınlar Dünyası 1329: 1).”

giyimini belirlemek için çıkarılan kararnamelerde, daha öncesine göre daha yumuşak bir üslup tercih edilmişti (Aktaş 2006: 88-89). 1900'lerin başından itibaren Müslüman kadını, giderek Avrupai bir veçheye bürünmeye başlamıştı. Yine tek eşlilik, eğitim ve boşanma gibi kadının özgürleşmesini sağlayan düşünceler yaygınlaşmaya başlamıştı (Jenkins 2008: 141).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'ten önce "bulanık" manzara görüntüsü veren fikir hareketleri, 1908'den sonra, büyük ölçüde netliğe kavuşmuştu. O dönemde aydınlar, çıkardıkları dergiler etrafında kümelenerek, imparatorluğun akıbeti ile birlikte sosyal meseleleri de tartışmışlardı (Aktaş 2006: 93). II. Meşrutiyet fikir ortamını "düşünce okulu" olarak ifade eden Caporal, (1982: 85-87), İslamcılık, Türkçülük, ve Batıcılık⁵ düşüncesine mensup aydınların imparatorluğu çöküşten kurtarmak için, "...*Toplumsal, kültürel ve ahlaksal reformlara yalnızca bir başlangıç olması gerektiği noktasında birleşmekteydiler... Çöküşün nedenlerini çözümlenmek ve uygulanması gereken reformları belirlemek söz konusu olduğunda aralarındaki görüş ayrılıkları gittikçe derinleşiyordu. Bu ayrılıklar, kadın sorunu ele alındığında daha da keskinleşecektir*" (Caporal 1982: 78) tespitinde bulunmuştur.

İslamcıların Kadın Meselesine Bakışı

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren kadın sorunu üzerine eğilen İslamcılara göre, kadın ve aile, "*en temel değerlerine zarar verme tehlikesini taşıyan tüm kötü ve olumsuz etkilere karşı korunmalıydı.*" Caporal'a göre (1982: 81), İslamcıların reformist olanları da dâhil, Avrupai yaşam biçiminin benimsenmesini savunan modernistler karşısında, kendilerini "*Müslüman toplumun manevi ve kültürel değerlerinin savunucuları olarak kabul ediyorlardı*". İslamcılar, kadın meselesine İslam'ın temel kaynaklarını esas alarak yaklaşmış (Kurnaz 2011:124); kadının sosyal hayata katılmasına ve aile hayatı dışında kendine bir uğraş alanı bulmasına genel olarak karşı çıkmışlardır (Tunaya 2007: 94). Said Halim Paşa, içtimai geriliğin en tehlikeli sonuçlarından birinin kadınların özgürlük iddiaları olduğunu söylemiştir. Ona göre, bazı kadınların örtünmeyi bırakma, erkeklerle bir arada bulunma isteği ve Batılı kadınlar gibi yaşama 'özen-ti'si çok tehlikelidir (Sait Halim ty: 135). Bu fikirlerin de 'Batıcı' fikir adamları tarafından desteklendiğini özellikle ifade etmiştir (Sait Halim ty: 135). Hürriyet

5- Aşırı Batıcı ve İslam karşıtı olan Tevfik Fikret, bazen İslam'ın en galiz düşmanı bazen de İslam taraftarı olan Abdullah Cevdet ve kadının sorununu İslam'ın kendisine bağlayanların tersine farklı bir içtihad geliştiren Celal Nuri ve Halil Hamit gibi Batıcılar şeklinde tasnif yapılabilir.

meselesinde, Said Halim Paşa ile benzer düşünceye sahip olan Ferid Vecdi'nin örtü ve hürriyet'e dair yaklaşımı şu şekilde olmuştur: “*Kadının hürriyet namına istenilen şey onun örtüsünü açması, evinin dokunulmazlığından dışarı çıkıp balolarda, tiyatrolarda dolaşması, erkeklerin kötü bakışlarına maruz kalması, eğlencelerde kocası dışında başkasıyla dansa kalkması, istediği yere tam serbest gitmesidir* (Ferid Vecdi 1329: 105).”

Sebilürreşad'da kadın bir yazar, Ayşe Meliha, “*Müslüman Kadını Hürdür ve Mesuttur*” isimli yazısında çeşitli mecralarda dile getirilen “kadınlar esirdir, gayri mesuttur” iddialarına karşılık, “*kadınlar düşünülenin üstünde mesuttur*” demiştir. Aslında o da Said Halim Paşa ve Ferid Vecdi gibi düşünmüş ve Müslüman kadınlar için talep edilenlerin amacının farklı olduğunu şu şekilde izah etmişti: “*...kadınların yüzünden ismetlerini almak, çarşaflarını çıkarıp attırmak ve sonra kendileriyle beraber kahve ve gazinolarda el ele diz dize oturmalarını isteyen serserilerden başkası değildir*” (Ayşe Meliha 1329: 245). Kadının çalışma taleplerine Mustafa Sabri, karşı çıkmış ve devlet dairelerinde kadınların istihdam edilmesi fikrinin gelip geçici olduğunu söylemişti (Mustafa Sabri 1325: 597). İsmail Hakkı İzmirli, kadın karşısında erkeğin ‘üstün’ olduğunu belirtmiş ve kadının kocasından izinsiz dışarı çıkmaması gerektiğini ifade etmiştir (Kara 2011: 695).

Çok eşlilik ve boşanmanın “meşruluğu”, İslamcılar tarafından sık sık tartışılmıştır. Musa Kazım Efendi, Mahmut Esat Efendi ve Ahmet Naim gibi ileri gelen İslamcılar, çok eşliliğin nüfus olarak çoğalma ve namus kaidesine uygun olduğunu savunmuşlardır (Taşçıoğlu 1958: 125). Yukarıda ismi geçenlerden ayrık bir yerde duran, ancak İslam'ın bu konudaki içtihadı ile paralel düşünen Aksekili Ahmed Hamdi, çok eşlilik konusunun, Batıcıların ileri sürdüğü gibi, toplumsal bir yara olmadığını ifade etmekle birlikte (Ahmet Hamdi 1330: 243), birden çok kadınla evlilik yapan birisinin, eşleri arasında adalet sağlamasının imkânsızlığına dikkat çekmiş ve özel koşullar dışında, buna yeltenilmemesi gerektiğinin de altını çizmiştir (Ahmet Hamdi 1330: 280, 309).

1908 yılında Osmanlı Devleti'nde seyahat eden Amerikalı bir seyyah, çok eşlilik ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “*Türkiye’de çok eşlilik genel olarak sanılandan çok daha az yaygın. Kuran, erkeklere dört kadın alma iznini veriyor... Ancak çok eşlilik pahalı bir kurum. Bir Türk erkeği ancak çocuk sahibi olma isteği çok güçlüyse bu masrafa girişecek ve evinin huzurunu teh-*

likeye atacaktır.” İstanbul’da evli erkeklerin sadece % 2.29’unun birden fazla karısı vardı. Bu oran, 1885 yılında 2.51 ve 1907 yılında 2.16 olmuştur (Duben-Behar 1996). M. A. Ubcini de (1885: 477) aynı şekilde Osmanlı’da çok eşliliğin son derece az olduğunu vurgulamıştır.

Boşanma konusuna gelince, İslamcılar, çokeşlilik problemine gösterdikleri tepkinin aynısını burada da sergilemişlerdir. Kadınların yaşadığı sorunların şeriatla ilgili olmadığını, insanın kendisi ile alakalı olduğunu savunan Musa Kazım Efendi, İslam hukukunda kadının boşanma hakkına haiz olmamasını, kadının, “kاپrisli ve güvenilmez” olmasına bağlamıştır. Ona göre, kadına boşanma hakkı tanındığı takdirde, aile kurumu, çöküntüye geçer (Musa Kazım 1324: 93). Buna karşın, “*zevk için kadın alıp boşamayınız, bunları Allah sevmez*” diyerek, gereksiz boşanmalara da karşı çıkmıştır (Kurnaz 2011: 126). İslamcıların, boşanma konusunda erkekleri koruma altına almasına karşın, İslam Hukuku, tam tersine, kadını, erkeğe mahkûm kılmamış, aile içi şiddet ve diğer bazı olumsuz durumlarda kadını güvence altına almıştır. Yani birtakım şartların yerine gelmesi halinde kadına boşanma hakkı tanınmıştır (Yüksek, 2014: 343). Ancak, İslamcılar, Batı’nın etkisi olduğu ve erkeğin nüfuzunu yitireceği gerekçesiyle bunu görmezden gelmişlerdir.

Mehmet Akif, Şeriatın evlilik-boşanma konusunda yanlış anlaşılmasından yakınarak şu beyiti yazmıştır (Ersoy 2011: 113-114):

Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş:

Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sade bir iş!

Karı taliki için bak ne diyor Peygamber:

“Bir talak oldu mu dünyada, semalar titrer!”

İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?

Vakıa bazen olur, dörde kadar evlenilir...

Karı dövmüş, boşanmış... “Emr-i İlahi” ne denir!

Bunların hepsi emin ol ki cehalettedir.

İslamcı aydınların çoğu, kadınların “İslami ölçüler” çerçevesinde eğitilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak bunun nasıl ve ‘hangi seviyeye kadar’ olması gerektiği konusunda net bir görüş ortaya koy(a)mamışlardır. Musa Kazım, çocukların iyi yetişmesine yardımcı olacağını hesaba katarak, tahsilin kadın-

lar için faydalı olabileceğini söylemiştir. Muhammed Abduh ise kız okullarının açılması halinde sadece dini eğitimin verilmesini; buna karşın Fransızca, piyano, şan vb. derslerin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Berkes 2006: 447).

İslamcıların radikal kanadını temsil eden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, kadının çarşaf giymeden sokağa çıkmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Ona göre, çarşaf, kanuni bir düzenleme ile zorunlu hale getirilmeliydi (Caporal 1982: 80-81). Bu tutum, hem Türkçülerin hem de Batıcıların tepkisine neden olmuştu. Öyle ki, Rusya kökenli Gaspıralı İsmail, bu konunun açıklığa kavuşması ve yeni kararlar alınması için İslam âlimlerine çağrıda bulunmuştu (Aktaş 2006: 99). Örtü meselesinin gereksiz yere ve uzun süre tartışılarak asıl halledilmesi gereken sorunların ihmal edildiğini düşünen Mahmut Esat, özellikle eğitime öncelik vermek gerektiğinin altını çizmiştir (Mahmut Esat 1329: 289). Çarşaf meselesine Mehmet Akif, *Süleymaniye Kürsüsünde* isimli şiiriyle iştirak etmiş ve ona göre din tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra ‘Ruslaşmak’ ile her şeyin hal olunacağını ve kızların da gayet kaba, pek manasız örtüden sıyrılacaklarını iğneleyici bir şekilde eleştirmiştir (Ersoy 2011: 149-150).

O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız,

Şu tutundukları gayet kaba, pek manasız

Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,

Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zaten

Ki kadın “sosyete” bilmezmiş, esarete imiş!

Din için, millet için iş görecek alçağa bak:

Dini pamal edecek, milleti Ruslaştıracak!

Yukarıda görüldüğü üzere İslamcı aydınlar, taleplerin sonuçlarına odaklanmışlardır. Onlara göre, kadınların hürriyet talebi, Batı’nın ailevi değerlere doğrudan bir saldırısıydı. Aynı zamanda, ‘milli bünye’ye yerleşmiş bir zehirdi. Kadının ‘muğlak’ hürriyet talebine duyarsız kalan İslamcılar, çalışma, eğitim ve boşanma konularında, istisnalar dışında, geleneksel refleks içerisinde olmuşlardır. İslamcılar, eğitim, tek taraflı boşanmanın kaldırılması ve mirasta eşitlik gibi talepleri Batı’dan etkilenmenin sonucu veya Batı’nın dayatması olarak görmüşlerdir. Bu taleplerin gerçekleşmesi halinde, toplum ahlakının çökeceğini ileri sürmüşlerdir. İslamcılar ile Türkçülerin ‘anane’yi koruma dışında çok fazla ortak noktaları olmamıştır.

Baticıların Kadın Meselesine Bakışı

Baticılar, kadın sorununun nedenleri ve çözümü konusunda iki gruba ayrılmıştır. Bu ayırımında, din, belirleyici unsur olmuştur. Radikal Baticılar, İslam'ı uygarlaşmanın önünde engel görmüşlerdi. İttihat Terakki'nin kurucularından Abdullah Cevdet, Müslümanların geri kalmasının ve imparatorluğun çöküşe geçmesinin nedenlerini dar bir yere hapsederek peçe, çok eşlilik gibi dine atfedilen kurallar ve “dejenere gelenekleri” sorumlu tutmuştur (Göle 2011: 59). Oysa Şemsettin Sami, kaleme aldığı *Kadınlar* (1879) isimli kitabında kadının çalışma hayatına katılması ile eğitimdeki önemine vurgu yapmış ve Batının kadınlarla ilgili meselelerde İslam'ı suçlamasına yönelik olarak şu görüşü dile getirmişti: “*Her ne kadar İslam dinine atfolunan şeylerin çoğu bugün Müslüman milletlerde bulunuyorsa da, bunlarda bulunan kabahatlerin tümü dinden gelmeyip, pek çoğu da dinin emir ve tavsiyesine aykırı olduğundan, Müslüman milletlerin her kusurunu dinlerine atfetmek gerekmez*” (Şemsettin Sami 1996: 54, 78). Ona göre, Müslümanların ilerleme kaydetmesi kadınların durumunun iyileştirilmesine bağlıdır. Bu, Avrupa'yı taklit etmekle değil, ancak İslam'ın gerekli emir ve kuralların uygulanması ile olacaktır (Şemsettin Sami 1996: 86-87). Buna karşın, *Türk Kadınlığının Tereddidi* kitabının yazarı Selahaddin Asım, Baticı düşünceye uygun olarak, Türk kadınının dinsel baskılar nedeniyle ezildiğini ve bu nedenle de doğal özelliklerinin ekseriyetini yitirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre, kadının zillet içindeki durumunun sebepleri, çarşaf giyme, kadını kapatma, çokeşlilik, boşanma, miras, kölelik vb. konulara ilişkin kendini din ve geleneğe dayandıran yasa ve töreler olmuştur. Selahaddin Asım, devamında, bu konuda dinsel ‘norm’ların, teori, kural ve ilkelerin hem uygarlık, hem Türk kadını hem de Türk halkı adına reddedilmesi gerektiğini söylemiştir (Selahaddin Asım 1989: 19-20). İslamcıların giyim kuşam konusunda salt ‘dinsel’ düşünce etrafında görüş beyan etmeleri ve özgün fikir sunamamalarına karşın, Baticılar, geleneksel ve dinsel olanın dışında, dönemine göre hayli ileri düzeyde görüş beyan etmişlerdir. Selahaddin Asım “*Tesettür ve Mahiyeti*” başlıklı yazısında “...erkeklerin kadını bir insan değil, bir dişi saydıkları devirlerde örtünme tatbik edilebilirdi. Çünkü ancak kadını dişi olarak görüp şehvetten başka hizmeti olmayacağı kabul edilen cemiyetlerde içtimai vicdan manevi örtünmeyi sağlamadığı için maddi örtünmeye başvurmuştur” (Ülken 2010: 401-402). Asım, tarihi metinlerde yer alan fahişe ve kölelerin örtüsü ile İslam'ın örtüye atfettiği değeri aynı minvalde değerlendirerek meseleyi asıl bağlamından koparmıştır.

Ancak, Batıcı düşünceye intisap etmiş, fakat dinsel olanın da tamamen reddedilmesine karşı çıkanlar da yok değildi. Örneğin Rıza Tevfik, Türk kadının yaşadığı problemlerin dinden kaynaklanmadığını ve İslam'ın kadına esas haklarını verdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“...en kibar İngiliz hanımı bile, kocasının onayını almadan mirasını alıp satamaz. Boşanarak kocasının hâkimiyetinden kurtulamaz. Hâlbuki İslam, kadınlara bütün hakları tanımaktadır. Çok karlı aile, dinden ziyade içtimai şartlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Sürekli savaşların, bu konuda dinden daha çok rolü olmuştur. Anadolu'da erkekler kahvehanelerde otururken, kadının tarlada çalışması dinle ilgili değil içtimaidir. Ancak bu adetlere birden karşı gelmek doğru değildir. İçtimai dengeyi bozacak hareketlere girişilmemelidir. İslahata sokaktan değil, aileden başlanmalıdır. Çocukların ilk eğitimcisi olduğundan kadınların eğitilmesi gerekir. Aksi halde maddi ve manevi çevre değişmez” (Ülken 2010: 264-265).

Batıcıların bir kısmı, Avrupa'daki gelişmeleri örnek göstererek, Müslüman toplumun geri kalmışlığını salt dine indirgemesine karşın, Rıza Tevfik, bir Batıcı olarak, bu fikre karşı durmuştur. Toplumun içtimai şartlarını hiçe sayarak, saldırgan bir dille yenilikleri benimsetmenin zorluğuna dikkat çekmiştir. Kadının yaşadığı problemlerin çözülmesi gerektiğini düşünmekle birlikte sorunun tespit şekli ve çözme yöntemi konusunda arkadaşlarından ayrılmıştır.

Benzer düşüncelere sahip olan Ahmet Cevat Emre de kadının içinde bulunduğu kötü şartların sebebinin din olmayacağını savunmuştur. Ayrıca “İslam kadına yüce bir hak vermiştir. Ama biz bu hakkı ona tanıyor muyuz?” diye İslamcı düşünceyi savunanları da sorgulamıştır. Ona göre, Bizans ve İran tesirleri yüzünden sosyal hayatın dışında bırakılan kadın, belli bir seviyeye getirilerek, büyük bir güce sahip olunabilir. Aksi halde bağımsızlık elden gidecektir (Ahmet Cevat Emre 1988: 20). Halil Hamit, İslam'a kadın üzerinden yapılan suçlamaları bir kenara bırakarak ‘İslamiyet'te Feminizm’ başlıklı yazısında İslam'ın kadın-erkek eşitliğine karşı olmadığını belirtmiş, Osmanlı parlamentosunda zamanla kadınların da yer alacağını ileri sürmüştü (Caporal 1982: 90-91; Arsal 1999: 137). Ancak İslam'da kadın-erkek eşitliğine vurgu yapan Halil Hamit'e karşı Mustafa Sabri, hiddetle şu cevabı vermişti: İslam'da kadın erkekten aşağıydı (Berkes 2006: 447):

“İslam dininin böyle yalancı şahitlere ihtiyacı yoktur. Bu yazarın yok dediği şey vardır. Yanlış dediği şey doğrudur. Ehliyetsiz bazı kişiler İslamı savun-

maya kalkarak İslamlıktaki bu gibi büyük kuralların varlığını inkar ediyorlar. Gerçeęi bükerek düşmanların görüşlerine uydurmaya ve böylece onların görüşlerini kabul etmeye kalkışmak İslamlık'a hizmet değil, ihanettir." İslam'da kadının boşanma hakkını savunanlara karşı "hayır; bu da yalan!" demiştir.

Herster Donaldson Jenkins'e göre (2008: 141), İslam hukuku, o zamanlar bile, ABD dışında kalan ülkelerin hukukuna oranla, kadına daha iyi bir statü vermişti. Aşırı Batıcı ve İslam karşıtlarının dile getirdiği İslam'ın kadını "hayvan mertebesine" indirdiği yaygın kanaate karşın, Jenkins, Kuran-ı Kerim incelendiği takdirde bu düşüncenin yanlışlığının ortaya çıkacağını söylemiştir. Kimi Batılı seyyahların kadın sorununa yaklaşımı bazı Osmanlı aydınlarından daha ılımlı olmuştur. En azından keskin ithamlardan uzak durmuşlardır.

Celal Nuri de (1993: XI) ultra-Batıcı arkadaşlarından farklı olarak, ayrıksı bir yerde kendini var etmeye çalışmıştır. Yazar, *Kadınlarımız* isimli eserinde "kadınları gelişkin olmayan ulus, gelişkin bir ulus olamaz. Kadın tutsak değildir. Geçici olarak kullanılacak bir mal değildir," demiştir. Allah onu, erkeğin benzeri, ortağı, koruyucusu ve arkadaşı olarak yarattığını ve İslam'ın da bunu bu şekilde aldığıını belirtmiştir (İleri 1993: XI). Ayrıca, İslam ile birlikte kadının, bağımsızlığının arttığı ve zamanla mülk sahibi olduğunu yazmıştır (İleri 1993: 42). Fakat İslam'ın, kadının hor görülmesini önleyen kurallarının zamanla Osmanlı toplumunda unutulduğunu ifade etmiştir. Ona göre, İslam'ın bu konudaki esasına dönüldüğü takdirde başta kadınlar olmak üzere insanlık büyük bir gelişme kat edecektir. Yazara göre, Batı kadınlığının gelişmesindeki başlıca sebepler, fikri eğitim, iktisadi değişme ve "İnsan Hakları İdeali'nin" ön plana çıkması olmuştur (Ülken 2010: 402).

Batıcı Abdullah Cevdet, Türk kadının ilerde nasıl bir durumda olacağına ilişkin olarak Őu öngörüde bulunmuştur: "Sultanın tek eşi olacak; kadınlar, 'ulema', polis veyahut 'serseriler' karışmaksızın serbest bir biçimde giyinecek, kadın ve erkek kendi özgür kararları ile istedikleri, beğendikleri kişilerle evlenecek, Avrupa 'yurttaş yasaasının' kabul edilmesiyle evlilik ve boşanma ile ilgili kurallar değişecek, çok eşlilik ve tek taraflı boşanma yasaklanacaktır" (Safa 1996: 33). Bernard Lewis, Abdullah Cevdet'in ön görüşünü "çılğınca" ve "fantetik" bir rüya olarak değerlendirse de (Lewis 2007: 235), sonraki gelişmelerin akışını daha açık bir şekilde gösteren, o döneme ışık tutan başka belge olmadığını da eklemiştir.

Abdullah Cevdet kadınların ‘insan’ olduğunu kabul etmenin yanında, kadınların asıl görevlerinin ‘insan yaratmak’ olduğunu ileri sürüyordu. Feminizmi kadınlar için tehlikeli bulan Abdullah Cevdet, kadınlardan şiir yazmalarını değil, “faziletli” erkek ve kadınlar yaratmalarını beklemişti. Ona göre, kadınlardan başka bir şey istemek, birçok “mutena şeyin” ziyan olması demekti (Denman 2009: 195-196).

Giyim kuşam konusunda, Kılıçzade İ. Hakkı Bey, kadınların israf etmedikleri müddetçe istedikleri gibi giyinebileceklerini, polisler, softalar, arabacılar vs. kadınların giyimine karışmayacaklarını, polislerin sadece, ahlaka mugayir durumlarda, nezaket çerçevesi içerisinde müdahalede bulunabileceklerini, Şeyhülislamın kadın giyimi konusunda beyanname neşretmeyeceklerini belirtmiştir (İ.Hakkı 1328: 1226). A.L. mahlası ile İctihad’da yazılan bir yazıda, kadın meselesi üzerinde yazan bazı yazarların, kadına, ancak ikinci veya üçüncü derece yer verdiğini (A.L. 1329: 167) belirterek kadın meselesini tam olarak konuşacak düzeye gelemediklerinin altını çizmişti.

Batıcıların bir kısmı için kadının yaşadığı temel problem, dinin varlığı olmuştur. Eleştirilerini ve çözüm önerilerini dini merkeze koyarak yapmışlardır. Bunların bir kısmı, İslamiyet’in ‘terakkiye mani’ olduğunu ileri sürmüş ve İslamcılarını da “mürteci”, “gerici” ilan etmişti. Ancak, yönü Batı’ya dönük olan aydınların tamamının din konusunda aynı düşündüğü söylenemez. Bu aydınlar, mütemediyen polemik içerisinde olmuş ve birbirlerinin iddialarına yönelik yazılar yazmışlardır. İctihad dergisindeki yazılarında ve başka platformlarda bütün suçu dine indirgeyenlere karşı Celal Nuri ve Ahmet Cevat farklı bir safta yer almıştı. Yani Abdullah Cevdet ve Selahaddin Asım gibilerden farklı düşünmüşlerdi.

Türkçü Aydının Kadın Meselesindeki Tavrı

Kadın sorununa büyük ehemmiyet veren Türkçüler, kadının aile ve sosyal hayatta yer alması için yoğun çaba sarf etmişlerdi. Bu minvalde, Türk Ocaklarında, ilk kez kadınlar ve erkekler bir arada bulunmuş, amatör piyeslerde birlikte rol almışlardı (Bulut 2013: 326). İttihatçıların ‘sosyal birlik’ ve dayanışmanın yapıtaşı olarak gördüğü ve gelişmesine olanak sağladığı ‘milli aile’nin ideologu olarak görülen (Durakbaşa 2000: 101), dönemin ileri gelen Türkçülerinden Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*’nda Türk kadınının İran ve Bizans etkisinden kurtarılıp, eski Türk medeniyetine başvurularak kurtarılmaya çalışılması gerek-

tiğini söylemiştir. Çünkü o dönemde Türklerde kadın ve erkek eşit bir statüye sahipti. Ona göre Türkler hem “demokrat” hem de “feminist” idi. Siyasi, hukuki ve askeri bütün işlerde kadın, eşinin yanındaydı. Bir emrin kabul olunması için, mutlaka “*Hakan ve Hatun emrediyor ki...*” denmesi gerekiyordu. Şölen ve kurultaylarda, ibadetlerde, ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde hakan ve hatun mutlaka beraberlerdi. Türk kadını doğrudan hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilirdi. Bu sebeple eski kavimlerden hiçbiri kadına Türkler kadar hukuk verip hürmet göstermiş değildi. Gökalp’a göre, “*Türkçülük cereyanı doğunca, feminizm kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Gelecekte tarafsız tarih, demokrasi feminizmin Türklerden doğduğunu kabul edecektir. O halde İstikbaldeki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır*” (Kurnaz 2011: 141; Gökalp 1995: 155, 165; Heyd 1950: 113). Gökalp’ın düşüncesine göre, ‘asri’ devlet olabilmenin unsurlarından birisi kadın ve erkeğin nikâh, boşanma, miras, mesleki ve siyasi alanlarda eşit olmasıdır. 1917 Aile Kararnamesi’nin hazırlanmasında Gökalp’ın bu düşüncesinin etkisi çok fazladır (Heyd 1979: 112-114). Niyazi Berkes (2006: 448), kadın konusunda iyi analizlerin, tespitlerin Gökalp ile başladığını belirtmiştir. İslamcılar dile getirdikleri düşüncelerle Batıcılarla olduğu kadar Türkçülerle de fikir ayrılığına girmiş ve polemik yaşamışlardır. Mansurizde, İslamcılarının çokeşliliği ‘fitrat’ olarak görmeleri ve şeriata dayandırmalarının aksine, İslam’da çokeşliliğin olmadığını, bu durumun tamamen yasa yapıcıların inisiyatifine bağlı olduğunu (Berkes 2006: 448) ve İslamiyet’te çok eşliliğin yasaklanabileceğini ifade etmiştir (Said 1330: 280). Sonuç olarak tekeşlilikten yana tavır koymuştur.

Türkçüler, tek kadınla evliliği savunmuş ve zaman içerisinde çok eşliliğin tamamen kaldırılmasını savunmuşlardı. Zaten, Gökalp’a göre, eski Türklerde tekeşlilik vardı (Kurnaz 2011: 139; Gökalp 1995: 166). Gökalp, ‘Aile’ isimli şiirinde kadının kutsi olduğunu, aynı zamanda devlet ve milletin bekası olduğunu ve onun eksik olması halinde hayatın kendisinin eksik olacağını belirtmiştir. Bunun için kadınlarla ilgili gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması ve kadınların erkeklerle eşit düzeye getirilmesini istemişti. Bunun dışında Gökalp, kadın meselesinde hem Batıcıları hem de İslamcıları tenkit etmiştir. Batıcıların Avrupa’daki gelişmelere fazlaca anlam yüklemesi, İslamcılarının da kadın sorununa tamamen kayıtsız olmasından muzdarip olmuştur. Celal Nuri de tıpkı Türkçüler gibi çokeşlilik ve tek taraflı boşanmanın kaldırılmasını istemişti (Caporal 1982: 89). Ahmet Ağaoğlu, “bizde kesret-i zevcat” olmadığı halde, padişahların çok

eşli harem hayatının yüksek tabakalara etki ettiğini, ancak bunun geniş halk tabakasında kabul görmediğini vurgulamıştır. Ayrıca, İslam'ın çok eşliliği 'emretmediğini', dört kadına kadar cevaz vermekle birlikte gerçekleştirilmesi imkânsız mutlak adaleti şart koştuğunu belirtmiş ve kadının eğitilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Daha sonra kadın meselesinin çözüme kavuşması halinde, 'çöküş' içerisinde olan İslam dünyasının tekrar yükselişe geçeceğini ifade etmiştir (Arsal 1999: 136-137). Rusya Müslümanları, toplumsal yönden çarşafın giyilmesine karşı çıkmış, kadının toplumdan izole edilmesi halinde hiçbir zihinsel gelişmenin kaydedilemeyeceğini savunmuşlardı. Gaspıralı İsmail, basındaki etkinliğini kullanarak çarşafa karşı çıkmıştı. 1905 yılından sonra Kazan, Orenburg, Ufa ve Bakü gibi birçok kentte Müslümanlar kadınlar yüzleri ya tamamen açık ya da saydam beyaz bir kumaşla örtülü olarak sokağa çıkmaya başlamışlardı (Caporal 1982: 45). Halide Edip'in 1912 yılında kaleme aldığı Yeni Turan isimli romanında, "... *Yeni Turan'ın okulları, kurumları, gece salonları, yardımseverler, nüfus arttırma genel sağlık kulübü... Yeni Turan'ı en çok göze çarptırان şeyi belki de 'Türk kadınları kurumları' idi. Yeni Turan kadınları okutuyor, kadınlarını erkeklerin yanında çalıştırıyordu*" (Adıvar 1967: 17). Cihan Aktaş (2006: 116), Halide Edip romanlarının kadın kahramanlarının hemen hemen tamamının kendi kişiliğinden izler taşıdığını ve Halide Edip'in Türkçülük ile başlayan düşünce serüveninin Batıcılığa kadar dönüştüğünü, Handan, Seviye Talip ve Raik'in Annesi gibi romanlarından sonra yazılan roman kahramanlarının değişim gösterdiğini ifade etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı ve İslam coğrafyasında kadın meselesinin sosyal bir problem olarak konuşulmaya ve kadının konumunun sorgulanmaya başlanması, İslam toplumunun modernleşme çabalarının sonucudur. Tanzimat süreci ile birlikte birçok kurumsal ve teknik yeniliğin yanında kız çocuklarına yönelik eğitim kurumları da açılmıştı. Bu dönemde kadınlar, matbuat üzerinden seslerini duyurmaya başlamışlardı. Gazetelere yazı yazan kadınlar genellikle üst tabakaya mensup ailelerin kızlarıydı. Osmanlı aydını, sahip olduğu ideolojik konuma göre, kadın meselesinde sık sık sorunun tespitinde ve çözüm önerilerinde bulunmuştu. Çoğu zaman, sorunlar benzerdi, ancak çözüm önerileri arasında derin farklılıklar vardı. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ortamında farklı fikirler kendini var etme imkânı bulmuştu. Ancak İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık baskın çıkmış ve toplum bu yönde şekillenmişti. Tartışmalar da genellikle bu fikir akımları

çerçevesinde yapılıyordu. Türkçüler kendilerini Orta Asya'ya, İslamcılar kendilerini İslam'ın 'özü'ne ve Batıcılar ise kendilerini Batı'ya dayandırmıŐtı.

Ancak II. Meşrutiyet döneminde kadın konusu irdelenirken, İslam, mütemadiyen gündeme gelmiş ve Osmanlı toplumunun yaşadığı buhranın tamamının sebebinin dine bulanlar olmuştur. Batıcıların bir kısmı, kadın sorununu bir bütün olarak dine dayandırmıŐ olması İslamcıların tepkisine neden olmuştu. İslamcılar, sorunları tek tek alarak Batıcıların önerilerinin dine neden uygun olmadığına ve önerilerinin gerçekleşmesi halinde toplumun nasıl şekilleneceğinin altını çizmişlerdir. Türkçüler, kadını, geleneğinin devamı için sosyal hayata dâhil etmeye çalışmışlardır, Türkçüler, bir tarafta Batı'yı taklit ile kadının sosyal dönüşümünü savunan Batıcıları tenkit ederken, diğerk tarafta kadının mevcut durumunun muhafaza edilmesinden yana olan İslamcılara sert eleştirilerde bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

“Erkekler, Kadınlık Yalnız Meyve Değildir” (1329), *Kadınlar Dünyası*, No: 38, 11 Mayıs,1.

A.L. (1329), “Nurun Zulmette Ğalibesi Zamanıdır”, *İçtihad*, No: 57, 1267-1269.

ADIVAR, Halide Edip (1967), *Yeni Turan*, İstanbul: Bahar Matbaası.

AHMET CEVAT (1988), *Bizde Kadın*, Haz. Hayrünnisa Köni, Basım Yeri: Tarih ve Toplum Kitaplığı.

AĞAOĞLU, Ahmet (1959), *İslamlıkta Kadın*, İstanbul: Nebioğlu Yayınları.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ (1330), “İslamiyet ve Teadüd Zevcat 4,” *Sebilürreşad*, No: 280, 309-312.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ (1330), “İslamiyet ve Teadüd Zevcat 2,” *Sebilürreşad*, No:276, 243-244.

AKTAŞ, Cihan (2006), *Tanzimat'tan 12 Marta Kılık Kıyafet İktidar*, İstanbul: Kapı Yayınları.

BERKES, Niyazi (2006), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür-Sanat Yayınları.

BULUT, Sedef (2013), “Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı,” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.10, 313-336.

CAPORAL, Bernard (1982), *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Cunbur, Müjgan (1955), *Türk Kadın Yazarların Eserleri Bibliyografya (1928-1955)*, Ankara: Son Havadis Matbaası.

ÇAKIR, Serpil (2013), *Osmanlı'da Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

DENMAN, Fatma Kılıç (2009), *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, İstanbul: Libra Kitap.

DOĞRAMACI, Emel (1989), *Türkiye'de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

DUBEN, Alan,-Behar, Cem (1996), *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1840*, İstanbul: İletişim Yayınları.

DURAKBAŞA, Ayşe (2000), *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ERSOY, Mehmed Akif (2011), *Safahat*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları.

FERİD VECDİ (1329), “Kadınlara Hürriyeti Mutlaka vermek İsteyenlerin Elinden Vay O Biçarelerin Başına” *Sebilürreşad*, No: 267, 105-106.

GÖLE, Nilüfer (2011), *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları.

HEYD, Uriel (1979), *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

HEYD, Uriel (1950), *Foundation of Turkish Nationalism The Life and Teaching of Ziya Gökalp*, Luzac&Company LTD, The Harvaill Press LTD.

İLERİ, Celal Nuri (1993), *Kadınlarımız*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

JENKİNS, Herster Donaldson (2008), *Robert Kolejinin Kızları Misyonerlik, Feminizm, Yabancı Okullar*, Çev. Aysu Aksu, İstanbul: Dergah Yayınları.

KAPLAN, Leyla (1998), *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

KARA, İsmail (2011), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 2*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAZIM, Musa (1324), “Hürriyet ve Müsavat”, *Sebilürreşad*, No:6, 93-94.

KILIÇZADE İ. Hakkı (1328), “Pek Uyanık Bir Uyku (Celal Nuri Beyefendiye),” *İçtihad*, No:55, 1226-1228.

KURNAZ, Şefika (2011), *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

LEWİS, Bernard (2007), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MAHMUT ESAT (1329), “Nisaiyyat: Tesettür-i Nisvan Meselesi Hakkında Son Söz”, *Sebilürreşad*, No:279, 289-290.

MANSURİZADE, Mehmet Said (1330), “İslam Kadını: Teaddüd-i Zevcat Münasebetiyle”, *İslam Mecmuası*, No:9, 280-284.

MELİHA, Ayşe (1329), “Müslüman Kadını Hürdür ve Mesuttur” *Sebilür-reşad*, No:282, 245-246.

MONROE, W.S. (1907), *Turkey and Turks*, London: Page.

MUSTAFA SABRİ (1325), “Din-i İslamiyede Hedef Münakaşa Olan Mesa-ilden: Talak” *Beyanü'l Hak*, No:26, 595-598.

“Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dün-yası*, No:55, 28 Mayıs 1329.

ÖZTÜRK, Emine (2011), *Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

SAFA, Peyami (1996), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi.

SAİD HALİM PAŞA (1973), *Buhranlarımız*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Basım Yeri: Kervan Kitapçılık A.Ş. Ofset Tesisleri.

SAKAL, Fahri (1999), *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SELAHADDİN ASİM (1989), *Osmanlı Kadınlığının Durumu*, İstanbul: Arba Yayınları.

ŞEMSETTİN SAMİ (1996), *Kadınlar*, haz. İsmail Doğan, Ankara: Gündo-ğan Yayınları.

TAŞÇIOĞLU, Muhadere (1958), *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sos-yal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara: Akın Matbaası.

TEZER, Taşkıran (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TUNAYA, Tarık Zafer (2007), *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

UBİCİNİ, F. A. (1976), *Türkiye 1850*, Cilt 2, Çev. Cemal Karağaçlı, Basım Yeri: Kervan Kitapçılık.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2010), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Ya-yınları.

YÜKSEK, Ali (2014), “İslam Aile Hukukunda Boşanma Yetkisi ve Kadının Boşanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, Sayı: 32, 340-354.

GÖKALP, Ziya (1995), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Toker Yayınları.

Ekin Ulaş ÇELİK - Hüseyin ÜRETEN
ESKİ BATI'DA (HELLAS) KÖLELİK

Abdulazim ŞİMŞEK

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR HAREKETLERİ EKSENİNDE KADIN TARTIŞMALARI

Ayhan AKBULUT

IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN KURULMASI VE DERSİM İSYANLARINA GİDEN SÜREÇ

Bertuğ SAKIN - Sümeyye BÜYÜKBİNER

TEHDİT DİLİ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BAŞKANI DONALD TRUMP'IN TEHDİT
SÖYLEMLERİNİN EDİMBİLİMSEL ANALİZİ

Ferdi AKBAŞ

COĞRAFYA LİSANS MEZUNLARININ KÜLTÜREL MİRAS KAVRAMINA YÖNELİK
ALGILARININ METAFOR ANALİZİ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hilal Özdemir ÇAKIR

SOSYAL MEDYADA İKNA: SPOR VE FITNESS ALANINDAKİ INSTAGRAM
INFLUENCER'LARININ İKNA EDİCİ KONUŞMA EDİMLERİNİ KULLANIMLARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Gözde ÖYMEN - Derya ÇOKYAŞAR

MASKOT KULLANIMININ MARKA KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Filiz BAYOĞLU KINA

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI ŞİDDETİN TEMELLERİ ÜZERİNE

İsa UĞUR

YEREL HALKIN TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİ KONUSUNDAKİ BEKLENTİ VE
ALGILARININ BELİRLENMESİ

Rumeysa Meliha GÜNAY

AHMET BİCAN ERCİLASUN, NEHİR DESTAN OĞUZNAME (OGUZ BİTİĞ), DERGÂH
YAYINLARI, İSTANBUL 2019, 696 s.

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

